

בקריאות ראשונות, קריאות העבר הרחוקות, כעסתי על בן הכפר, ועל מזירותי המתסכלות כל-כך. כעסתי בגין הנירפות שלו, בגין ההשלמה הפסיבית שעמה הוא מקבל את דבר הרשות המועבר אליו באמצעות מי שנחזה להיות נציגה. למה הוא מוותר על הסיכוי לממש בכוח את רצונו הצורך? למה הוא לא מנסה לפרוץ פנימה?

"לפני החוק", בקריאה כזו, הוא אגדה שמסתפקת באקספוזיציה. באגדות "אמיתיות" נפוצה התמה של "איש פשוט", נניח בן כפר, היוצא למסע - משימה (quest) כדי להשיג מטרה ראויה, נניח השגת צדק לכפר כולו כנגד בעל שררה מתעמר. כמצופה, הוא נתקל בדרכו במכשולים הנחזים כבלתי-עבירים ואף מסכני חיים. אולם איש הכפר של האגדות, המצויד בנחישות, מידות ראויות ולעתים גם אומץ וחוכמה עממית, מצליח לעשות את הלא-אמן, צולח את המכשולים ומשיג את המטרה שלשמה יצא מלכתחילה אל מסע-המשימה. בעל השררה מסולק מכוחו ומוענש, ובן הכפר המושיע בא על גמולו, אנלי משתדך לביתו התמה והטובה של אותו איש-שררה שהופל, ואולי ממון ומעמד נופלים בחיקו ולפעמים כל אלה גם יחד. כדאי להיות אמיצים, נחושים ואקטיביים, משמיעה לנו האגדה, כדאי להפעיל אוטונומיה אישית ופרו-אקטיביות.

בקריאה כזו, "לפני החוק" הוא גרסת-ראי אפלה וקודרת של תימת מסע-המשימה המסתיים בכי-טוב, המחזקת, בדרכה שלה, את האמירה בדבר כדאיתם של האומץ, היצירתיות ומימוש אוטונומיה אישית. הנה, ראו באיזו עליבות מתאפיינים חייו מי שלא ניחן באלה, מי שלא מעז לפרוץ קדימה ולצלוח את המכשול.

מאז אותה קריאה, הגיד לי "לפני החוק" חדשות, שונות ולעתים סותרות. במדרגה התחלף הכעס על בן הכפר בהכרה בכך שלא עמדה בפניו יכולת ממשית לבחור בין דרכי פעולה חלופיות.

לכאורה, האיש יכול לנסות להתגבר על השומר, ואם יצליח - לפרוץ פנימה תקוות שיצליח להתגבר גם על השומרים החזקים הרבה יותר המצפים לו. אלא שלא מדובר כאן בבחירה אמיתית. כאשר מעמידים לפני אדם אפשרות שמסוכן עד אימה לבחור בה, כאשר מבהירים לו כי תוצאת בחירתו תהייה הפעלת אלימות נגדו, הבחירה החופשית נשללת. בקריאות מאוחרות,

שולמית אלמוג

"לפני החוק"

לדמיין דיסטופיה, לדמיין משפט

"לפני החוק" הוא אחד הטקסטים האיקוניים בתרבות. כידוע, משתח בעקבותיו שובל הולך ומתארך של פרשנויות וקריאות.

קפקא עצמו תיאר ביומניו את התוויה של הקראת הסיפור באוזניה של ארוסתו, פליצה באואר, ואת התחזרות המשמעות בתודעתו בעקבות אותה הקראה. למרבה הצער, קפקא מסתפק בדיווח על עצם התרחשותה של אותה התגלות, ופוסח על פירוט תוכנה.¹ ולמרות העמימות העולה מהיומן, אני מעיזה לנחש כי גם אותה הארה חושפת-משמעות שהתרחשה בעיני דוחו של הסופר כתשע שנים לאחר כתיבת הסיפור, לא קטעה את התחבטויות העתידיות של קפקא באשר למשמעויות הטקסט שיצא מתחת לידיו.

יצירה גדולה ניכרת בכוחה להשתנות בתודעת הקורא/ת, ואני מאמינה שהשתנות מתמדת כזו מתרחשת גם בתודעת הכותב/ת. מאפיין פילאי זה מתאר ש"י עגנון: "הרי אתם יודעים כוחם של ספרים טובים, לעולם אין יוצאים מהם ריקם. כל ספר שפותחים בו מוצאים בו מה שלא מצאו בו קודם. ואפילו קראו בו פעמים הרבה ואפילו יודעים אותו על-פה כיוון שחחיתם וקוראים בו מגיד לך חדשות. בין שכיון להם המחבר בין שלא כיון להם מקופלות הן באותיות."²

¹ "לפני החוק" מאת פרנץ קפקא משולב בפרק התשיעי של *המשפט*, שם הוא מושג במו של כומר המספר אותו בכנייה, ונתפרסם אף כסיפור עצמאי. בעברית, בתרגומה של אילנה המרמן, ראו אור בקובץ הסיפורים *דופא כפרי* (עם עובד, 2000).

² כותב קפקא ביומנו (בשנת 1924): "כשהגעתי אל המעשה בשומר הסף, הקשנה זה יותר והסתכלות טובה. רק אז התחזרה לי משמעות הסיפור..." (שוין, 1979).

³ ש"י עגנון, *שידה*, ירושלים ותל אביב: שוין, 1971, עמ' 292.

הימנעותו של האיש מהכפר מניסיון להכנעה פיזית של השומר לא נתפסה יותר כפרי בחירה חופשית, אלא כייצוג של שלילת הבחירה, ושל מחאה שקטה ומתמדת.

בקריאה עכשווית "לפני החוק", הוא הפך מסיפור של החמצה אישית או של גזירת גורל כלל-אנושית, אלא סיפור של שרירות מוסרית. זוהי קריאה המתמקדת לא בפעולתו ובבחירותיו של בן הכפר, אלא בהתנהלותו של שררה השולטת על סמכות וכוח, שררה שהמשפט משרת אותה.

הקריאה העכשווית שלי, אותה אציע כעת, מתרחקת ממחזות האגדה וגם מהכעס על בן הכפר. היא מתמקדת לא בפעולתו ובבחירותיו של בן הכפר, אלא בהתנהלותה של שררה השולטת על סמכות וכוח, שררה שהמשפט משרת אותה. זוהי קריאה שבמרכזה דיסטופיה מעשי ידיהם של בני-אדם.

באגדות מצטיירות אמנם אופציות זמינות למיגור דיסטופיות. אך מכיוון ש"לפני החוק" איננו אגדה, אין לגיבור הסיפור סיכוי כזה. "לפני החוק", בקריאה הזו, הוא חלק מהחזון הקפקאי הרחב, האפל, שבמרכזו משפט אלים מאיים ושרירותי, הפועל בשירות גורם נסתר, ושאת פגיעתו הזרעה עשוי כל פרט לחוש על בשרו בכל רגע.

במרכזה של הדיסטופיה הקפקאית-משפטית מצויה העמימות, אי-הידועות, "אמטיבה של מערכת המשפט הזאת הוא, שאדם נידון לא רק בלא אשם אלא גם בלא ידיעה".⁴

אי-הידועה המהותי הזה הוא מאפיין מרכזי של הקיום החברתי שקפקא מצטייר ברבים מכתביו. זהו קיום דיסטופי בעליל, בשל צירוף של שני חסמים שאינם מאפשרים חיים תקינים: לאי הידיעה הגורפת של הפרט, מצטרף כוח עורף של שלטון ושררה.

קפקא מתאר עולם שתושביו, כמו יוסף ק', כמו בן הכפר וכמו השומר, חיים "בלא ידיעה" בכל מה שנוגע לדבר המשפט והשררה אותה הוא משרת, ובכפיפות אבסולוטית לשניהם.

שיאו של הקיום "בלא ידיעה" הוא ה"תפירה" האישית של החוק על פי מידותיו של הנתין הכפוף לו. "שום איש זולתך לא היה יכול לקבל רשות

⁴ קפקא, *דמשפט*, עמ' 49 (הרגשה שלי - ש' א').

לחינוס לכאן, כי הכניסה הזאת נועדה רק לך", אומר השומר לאיש מהכפר. תעומה שמטרתה הבלעדית הייתה להקים שער החסום למעבר בפני האדם החדיר הרוצה לעבור דרכו, היא ההיפוך של חוק ראוי, המאפיין בכלליות שלו, ובחלותו השווה על הכול.

אי-הידועה המוחלט של הפרט, הן באשר למקור הסמכות של החוק, הן באשר לתוכנו והן באשר לתחולתו מציבה אותו במצב של פגיעה מתמדת בכבוד האדם שלו. התוצאה הבלתי-נמנעת של הצירוף היא דיסטופיה, שמשפט אלים ועלום⁵ מכונן ומתחזק אותה.

*

אם כן, אני מציעה קריאה אלטרנטיבית ל"לפני החוק". קריאה זו מתמקדת בשומר, ומדמינת את הכוחות המארגנים העומדים מאחורי החוק. העדר סיכוי של הפרט להגיע למגע ממשי עם הכוחות העלומים הללו, עולה מהקטט הקפקאי כייצוג של שלילת כבוד אולטימטיבית. שלילת כבוד זו, מחברת בין איש הכפר ושומר הסף - שני פרטים העומדים מול ארגון אטום ומנוכר ומשפט המשרת אותה - והופכת את שניהם לקורבנות של שיטה שוללת-כבוד. בקריאה כזו בן הכפר והשומר אינם יריבים. שניהם לכודים בחיים נטולי אופק ואוטונומיה, ללא סיכוי אמיתי להיטיב את מצבם באמצעות בחירה אישית כלשהיא. שניהם כפופים לשררה נתמכת משפט.

את סיפור התנהלותה של אותה שררה אני מכנה מאחורי החוק. והנה הוא הסיפור האלטרנטיבי, אותו אני מציבה, תוך השלמת פערים שהרישיון הפואטי מתיר, אולי אפילו מעודד ליד "לפני החוק":

מאחורי החוק שוכנת לה לבטח סמכות, ומרכבת שררה רמה רתומה אליה, ויטובים בה בעלי שררה הממונים על הפעלתה ופרישנותה.

⁵ על חשיבותם של נרטיבים דיסטופיים לצורך העשרת הדמיון המשפטי ולעיצובו של המשפט הנורא:

S. Almog, "Dystopian Narratives and Legal Imagination", in Austin Sarat, Martha Umphrey & Lawrence Douglas (eds.), *Utopian Imagination and Law*, Stanford University Press (forthcoming).

אליהם אמורות להגיע בקשותיהם של גברים ונשים המבקשים גישה אל החוק האזרחיים במושכות הסמכות הציבו לפני כל אחד מפתחי החוק שומרים, וזו לשומרים להפוך את הכניסה אל החוק לבלתי אפשרית.

תובענית, משעממת עד מות, כפויית טובה ודלת שכר היא משרת שומר כשע החוק, ורק מי שאין בידם כל ברירה אחרת נכפים לעסוק בה.

רוב המבקשים להיכנס אל החוק נתקלים בשומרים המונעים את כניסתם.

לרוב הם מוותרים וחוזרים על עקבותיהם. הכול יודעים שהגישה אל החוק חסומה, ובהדרגה הרדלל זרם המנסים להכנס אל החוק, והשומרים עומדים בודדים על משמרת שעריהם.

בן כפר אחד החליט לנסות ככול זאת את מזלו. הוא צעד ימים עד שהגיע לשער הקרוב ביותר לכפרו, וניתקל בשומר.

משפעל השומר על פי ההנחיות הידועות וסירב להכניסו, המשיך בן הגפ להתעקש. הוא הקים לו אודה קטן, והכריז על שביתת שבת ליד השער, כאקט של מחאה שהחליט להמשיך בה עד אשר יורשה להיכנס.

"החוק הרי חייב להיות פתוח לפני כל ובכל עת", חזר והסביר לשומר.

עיקשותו התקיפה של בן הכפר עוררה אהדה בליבו של השומר.

הוא מצא עבור האיש שרפרף, הושיב אותו לצדו, ושוחח עמו לפרקים.

ככל אחת מההזדמנויות הנדירות בה פקד את משמרתו הבודדת ממונה, הוכיח השומר את בקשתו התלויה והעומרת של בן הכפר, וניסה להשתדל עבורו. אך ההנחיות לא השתנו.

בן הכפר והשומר פיתחו תבנית של שיח: זה מתמיד בדרישתו להיכנס אל החוק, וזה מתמיד בסירובו, ובין לבין הם שוחים על דא ועל הא. עם הזמן עמדה ביניהם רעות, המבוססת על אחווה של נדכאים, שנגזר עליהם לבלות ימים לישוא.

השנים חולפות, והשניים מזדקנים זה לצד זה.

כשבן הכפר נטה למות, ניסה השומר שוב לדבר על לב מפקרו שיתור לו סוף סוף לפתוח את השער בפני מי שהיה לידידו הקרוב, היחיד. אך זה סרב, ואף הורה לפקודו לסגור את השער, שהפך בינתיים לסמל של מחאה שקטה ומתמדת, באופן סופי.

לפני שהוא סוגר את השער ומסתלק, השומר אומר לבן הכפר, ובעיניו הזקנות דמועות: "אתה לא תיכנס לכאן. ושום איש וזולתך לא יקבל רשות להיכנס לכאן, כי הכניסה הזאת נועדה רק לך, עכשיו אני הולך לסגור אותה".

*

קריאה זו מבקשת לחזור דרך שער החוק, ולהטיל זרקור ישיר בגורם הנעלם תמצא מאחורי השער; באוחזים בכוח, בסמכות ובשררה, שהפכו את המשפט לכלי באשפתם, שביכולתם להציב שומרי-סף, ולחסום את יכולתם של אחרים לצלוח את שומרי הסף.

השומר ובן הכפר הם כלי-משחק בידי סמכות נעלמה; בידי שרירות שאינה מחויבת במתן דין וחשבון או הסברים וצידוקים לפעולותיה. בסיפור החלופי המוצע כאן, בן הכפר אינו תמים ואינו מתוסר ידע באשר לזכויותיו.

שומר הסף אינן איש רע.

בן הכפר יודע: "החוק הרי חייב להיות פתוח לפני כל ובכל עת".

השומר יודע שבן הכפר צודק.

אבל שניהם לכודים בחיים מוגבלים שגזרו עליהם האוחזים בכוח.

השומר, כמו בן הכפר, נידון לחיים מוגונוניים, נטולי כבוד בפתח שער סגור.

גם בן הכפר וגם השומר הם קורבנות של רשות, ארגון או סמכות עלומה המונעת כניסה אל חדריה, וחוסמת באופן מוחלט הקצאת קשב למתדפקים על דלתה. זוהי שררה אטומה, שאינה מכירה באחריות שיש לה כלפי הכפופים לממכותה; שררה המאלצת את הכפופים לה לחיות חיים רעים ונטולי כבוד.

קפקא הצליח ללכוד את איכותה המצמרדת של שררה כזו במילים, ובתוך כך ליצר אזהרה ותקווה.⁶ היצירה האמנותית היא ממהותה ומטבעה, ובהכרח, חופעה המשקפת חוסר-ויתור, תגובה, עשייה. ההצלחה לתרגם את קשייה הבלתי-פתורים של הוויה אנושית לדיבור אמנותי, מכוננת תקווה. "לפני חוק" מכונן את היכולת לרמיין את סכנת הדיסטופיה האורבת תמיד בפתח,

⁶ להרחבה בעניין פרשנות זו ראו: שולמית אלמוג, קריאת כבוד - ארגון ופרט, סיפור ומשפט, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, פרק א (1).

אך לצידה את החיוב להתמיד במאמץ למנוע אותה. עצם מעשה הסיפור משקף את כוחם המשולב של הדמיון והתקווה.⁷ שניהם חיוניים לתיחזוק היכולת לשוות בעיני רוחנו את אימת הדיסטופיה, ולצד זה – הדרכים שיש לנקוט בהן כדי למנוע את בואה. אני חוזרת לעגנון, לקטע מתוך *תהילה*:

עם שאני עומד נדחקתי ממקומי על ידי שוטר משוטרי המנדט שהק במגלכ בידו. מה הרגיו לכו של זה שכל כך היה זועם? חולנית אחת זקנה הביאה עמה שרפרף לישב עליו. קפץ השוטר ובעט בשרפרף והפיל את הזקנה ונטל את השרפרף, לפי שעברה על החוק, שחקקו חוקקי המנדט שאטוד למתפלל שיביא ספסל לכותל. דאו המתפללים ושתקו. שהי ש יכול לדין עם שתקיף ממנו. באה אותה הזקנה שהכרתי והביטה בו. השפל השוטר עיניו והחזיר את השרפרף.⁸

השררה היא תמיד תקיפה מאיתנו. היכולת הפוטנציאלית לדין עם מי שתקן מאיתנו, היא המחסום היחיד מפני דיסטופיה. הספרות היא כלי מרכזי לצורך תיחזוקה של יכולת זו.

כך כתב פרנץ קפקא לפליצה בשנת 1913: "למראה המילים, לעתים קרובות עלינו לדאוג לעצמנו".⁹

והמילים של קפקא, ובהן מילות "לפני החוק", ממשיכות לתחזק את היכולת לדאוג לעצמנו; לדמיין את הדיסטופיה, ובה בעת לדמיין את ההגנות מפניה שעל בנייתן הרצופה מופקדים כולנו.

⁷ להרחבה בעניין כוחה של הספרות לכונן דמיון ותקווה הרלוונטיים להסדרה המשפט

שולמית אלמוג, *עיד, משפט, סיפור*, ירושלים ותל-אביב: שוקן, 2002, עמ' 197-203.

⁸ ש. י. עגנון, *תהילה*, ירושלים ותל-אביב: שוקן, 1977, עמ' 6-7.

⁹ פ. קפקא, *מכתבים אל פליצה* תל-אביב: עם עובד, 2003, עמ' 129.